

Az Akadémia végórái

PUBLICISZTIKA - LXIII. évfolyam, 5. szám, 2019. február 1.

Sorsdöntő időszak következik a Magyar Tudományos Akadémia, pontosabban az általa gondozott kutatóhálózat életében. Ha ezt a jövőt megsejtette volna a világhírű matematikus Lovász László, aki feltehetőleg csak az előző elnök, Pálinkás József hosszas rábeszélésére fogadta el a jelölést, akkor minden bizonnyal nem vállalta volna el. Amikor Lovász elfoglalta elődje Dunára néző szép irodáját, akkor mindketten joggal hitték, hogy vége a radikális változások időszakának, és egy alapjában véve konszolidált, nyugalmas korszak érkezik el, amelyben csak a további építkezés irányítása lesz az egyedüli kihívás.

A mesterterv

Emlékezzünk vissza: Pálinkás ideje alatt zajlott le a nagy átszervezés, amely 37 önálló igazgatású és költségvetésű kutatóhelyből 5 intézetet és 10 központot alakított ki. Az utóbbiak közül az egyik a látványosi egyetemi kampuszon felépített Q2 épületbe került, melyet Pálinkás még Orbán Viktorral együtt avatott fel. A budai Várban már több évtizede berendezkedett bölcsész- és társadalomtudományi kutatóintézetek pedig a Ferencváros Soroksári úti részén létrehozott Humán Kutatóházba költöztek, mint hosszas ködösítések után kiderült, azért, hogy Orbán Viktor régi álmát megvalósíthassa, és a Várba „visszatelepítse” a kormányzati centrumot, vagy legalábbis annak egy részét: két kedves minisztériumát. Sőt a Collegium Budapest által kényszerűségből kiürített régi budai Városháza MTA-tulajdonban volt épületét is eladták a Matolcsy-féle alapítványoknak, hogy azt mostanra egy amolyan doktori szórakozóközponttá alakítsák át.

Egy ideig azt lehetett hinni, hogy ezekkel a gesztusokkal megelégszik a kormányzat, mert nem vettük észre a mestertervet, amely a közoktatás központosításával, az egyetemek önállóságának lezüllesztésével, az egyházi intézmények aránytalan kedvezményezésével kezdődött, és folytatódott az egyetemi forráselvonásokkal és a költségvetési normatívák számának egyetlenegyre való visszanyesésével, a kézből csepegtetett pályázati pénzekkel, majd a kancellári rendszer bevezetésével, utána a kormánynak kedves rektorok megválasztásával érte el a jelenlegi állapotát. Közben elkezdődött a Közép-európai Egyetem (CEU) vesszőfutása, amelynek ugyan hivatalosan még nincs vége, hiszen az Oktatási Hivatal idén januárban fogott bele, úgymond, a vizsgálatába, de a határidők képlékenysége és a döntés lebegtetése miatt a CEU az önkéntes távozás mellett döntött, amint az már egy évvel ezelőtt is előrelátható volt, ha nem is akartuk elhinni.

A függöny a mesterterv harmadik felvonása előtt tavaly nyáron gördült föl, amikor az MTA vezetése a nevezetes 54 perces határidővel értesült arról, hogy a 2019-es költségvetésének kutatóintézeti, pályázati stb. részei, azaz összesen 28 milliárdnyi összeg az újonnan létesült Innovációs és Technológiai Minisztérium (ITM) kezelésébe kerül. Mint mára kiderült, az MTA minden akciója ellenére, beleértve a 7+7-es MTA-ITM vegyesbizottság javaslatait, a rendkívüli közgyűlésen 90 százalékos egyetértéssel megszavazott határozatokat, a törvény- és jogszabálysértésekre való hivatkozásokat, Palkovics miniszter az előző oktatásirányító posztján megismert bulldózerként halad tovább, különféle hamis állításokat téve, például a rosszul teljesítő vagy „a 80 éve változatlan formában működő kutatóintézeti rendszerről”.

A közel 200 éves MTA a maga méltóságát megőrzendő a törvényes utakon tárgyalásokra számítva próbálta megelőzni, illetve orvosolni a váratlan csapás következményeit. Fordult parlamenti

bizottságokhoz, majd az Országgyűléshez, informálisan és közvetetten még Orbán Viktorhoz is – mindhiába. Egy október eleji kormányrendelet ugyan előírta az „egyeztetést” Palkovics és az MTA elnöke között, aminek az eredményeként Palkovics és Lovász együttes jelenlétében megalakult az ITM, illetve az MTA által felkért 7+7 főből álló bizottság, de egyrészt jól tudjuk, mit jelent az egyeztetés a politikusi tájszólásban: meghallgatlak, mondasz, ami jólesik, aztán azt csinállok, amit akarok. Másrészt, mint ez ma már világos, még ennek a közös bizottságnak is lenullázták a jelentőségét, mert ugyan az általuk előírt felmérések a tudományos teljesítményekről már készülnek, de közben az ITM eldöntötte, hogy saját kérdőívei alapján fogja meghatározni, mely kutatócsoportokat és milyen mértékben támogat.

Felszámolás vagy leszámolás?

Arról van szó, hogy nemcsak a kutatócsoportok eredményeiről és terveiről kell beszámolniuk a (fő)igazgatóknak, hanem a rangsorukat is meg kell adniuk. Más szóval a vezetőknek el kell dönteniük, mely kutatói közösségeket ítélnék életre vagy halálra – attól függően, hogy a ma még ismeretlen eljárásban a döntnökök hol húzzák meg a vonalat, ami alatt a nulla támogatás, vagyis a leépítés vár rájuk. Az ITM természetesen garantálja, hogy az elbocsátások előfeltételeként szükséges végkielégítéseket magára vállalja.

És hogy kik fognak dönteni? A tervek szerint a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatalra (NKFIH) hárul ez a nemes feladat – csak éppen azt nem tudni, honnan veszi hozzá a szakértelmet. Mert bár előző elnökének köszönhetően némi módosításokkal átvették a korábbi OTKA (Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok) nemzetközi tagokkal is feldúsított zsűrirendszerét, ezek szigorúan diszciplináris (például fizika, pszichológia) jellegűek, tehát az olyan intézmények esetében, mint az említett Q2 épületben és egyetlen költségvetési soron nyilvántartott Természettudományi Kutatóközpont, ahol a pszichológiától az enzimológián át a kémiáig sok minden van, nem hadra foghatóak.

De még ha azok lennének is, nem erre a célra hozták létre őket, hanem (alap)kutatási pályázatok elbírálására, vagyis a zsűri tagjai nem valószínű, hogy az új pluszfeladatot elvállalnák. Ha viszont nem ők, akkor február végéig, amikor az intézeti „pályázatokat” bekérik, a kutatóhálózati szerkezethez illeszkedő új és nemzetközi tagságú bizottságokat kellene felállítani, ezeknek a díjazását meg kell oldani (amire a cinikus feltevésem szerint telik az MTA visszatartott költségvetési támogatásából), és márciusban meg kell találni azokat az időpontokat, amikor az egyes zsűrieket össze lehet hívni, hogy rossz tréfaként április 1-én elinduljon az új szisztéma.

Ami az NKFIH mint döntnök valódi szerepét illeti, elég csak arra a napokban megjelent rendeletre utalnunk, amely a Kossuth- és Széchenyi-díj Bizottság tagjának az NKFIH elnöke helyett az ITM mindenkori miniszterét jelölte ki. Az NKFIH előző, az intézményt létrehozó és saját alkatára szabó elnöke, az itt már többször említett Pálincás József, nemzetközi hírű akadémikus és tudománypolitikus. Utódjául Palkovics miniszter egy csekély tudományos munkássággal és csupán PhD-vel bíró egyetemi docenst nevezett ki, aki ezek után nem csoda, hogy nem örökölhette meg a nagy tisztességgel járó tagságot, de ez a személycsere egyben a hivatalát is lefokozza, és nyilvánvalóvá teszi, kinek a kezében vannak a döntések.

Annak illusztrációjaként is felfoghatjuk e példát, hogy Palkovics László mindent maga akar a kezében tartani, vagyis nem delegál felelősségeket az alsóbb szintekre, ahogy az a normálisan működő társadalmakban, intézményekben mindennapi gyakorlat. Ezért mindenhová kézből irányítható és önállótlan beosztottakat nevez ki. Miért is lepődnénk meg tehát, amikor a kormányfő őt találta megfelelőnek, hogy a még megmaradt autonóm intézményeket, azaz az egyetemeket és az akadémiai kutatóhálózatot belekényszerítse az orwelli nevű Nemzeti Együttműködés Rendszerének bordázatába?

A gyakorlati kivitelezésről azonban vajmi keveset lehet tudni. Már az sincs rendben, hogy semmibe vesznek az MTA-ra, illetve a kutatóhálózatára vonatkozó számos jogszabályt (közalkalmazotti, számviteli, államháztartási, MTA-törvényt, valamint a munka törvénykönyvét), ami egyrészt a kormánynak nem

szokott fejfájást okozni, hiszen legfeljebb jön egy egyéni indítványra összedobott újabb salátatörvény, másrészt pedig amíg ez a bíróságokon kiderül, addig az intézetek képletesen szólva éhen halnak. De teljesen homályban marad az így bevezetendő „kettős hatalom” működési rendje, amelyben a munkajogi felelősség és a szakmai irányítás az MTA és az igazgatók kezében marad, de az alapellátás, ami az állásban lévő kutató- és segédszemélyzet fizetését, továbbá a dologi, például közüzemi kiadásokat fedezi, egyfajta változó, azaz előre kikalkulálhatatlan eredményű pályázati rendszerben az ITM-től érkezik. Az igazgatókra így kis túlzással csak a portások és takarítók felügyeletének feladata jut.

A szeptemberi javaslatcsomagból a tervezetben benne maradt a háromfelé osztott kutatóhálózat: a) az egyetemi, b) az akadémiai, állami, illetve „Max Planck mintájú”, valamint c) az alkalmazott kutatási intézetek csoportjai. Arra lehet ebből következtetni, hogy az ITM-nek beküldendő, intézeteken belüli önkéntes rangsorolások egyik kimenete az egyes kutatócsoportoknak ebben a hármas rendszerben való elhelyezése lesz. Ez már csak azért is valószínű, mert az ez évi támogatásra a tervezet 27 milliárdot irányoz elő – úgy, hogy ez egyrészt tartalmazza az MTA 20 milliárdját is, másrészt nemcsak az MTA kutatóintézeteinek, hanem az egyházi, alapítványi és állami egyetemi szféra, illetve az állami kutatóhelyek számára is elérhető – január 1-től visszamenőlegesen.

A másik kimenete az előbb említett felszámolás és elbocsátás. (Zárójelben megjegyzem, hogy az az intézet, amely idén már olyan kutatócsoportoknak fizetett ki béreket és vett eszközöket, amelyeket majd a jövőbeli döntés miatt szélnek kell eresztetni, elég fura helyzetbe kerülhet.) Az ITM szóban már mindenkit biztosított, hogy aggodalomra semmi ok: a végkielégítések fedezetét magára vállalja. És persze a kormányalapítású „kutató”-intézetek alapellátásának hasonló szabályozásáról közben egy szó sem esik.

Természetesen szolidárisak leszünk a törvénytelen, de attól még fájdalmas döntések vétlen áldozataival. De most gondolkodjunk egy közepes vagy annál jobb teljesítményű kutatócsoport-vezető fejével, akinek eddig végleges kinevezésű (nemzetközi szóval: *tenure*) állása volt. Rendszeresen hozta a pályázati pénzeket, eltartott egy csomó embert, akiből előbb-utóbb hozzá hasonló vezető kutató is lehet. Hacsak nem egy tősgyökeres „nemzeti” diszciplínában működik, akkor az első ötlete az lesz, hogy „el innen!”. De nemcsak neki, hanem azoknak a beosztott kutatóknak is, akiből akár az utódai vagy kollégái válhattak volna. Nem beszélve a friss PhD-sekről, akik egy darabig – a világon mindenhol – elviselik a bizonytalanságot, de hosszú távon szeretnek világosan látni egy kutatói karriert, ha majd bebizonyítják, hogy alkalmasak a szakma művelésére. Ha a Palkovics-terv megvalósul, lemondhatunk a jövő kutatói nemzedékéről – is.

Egyetemi kitérő

Ezt már csak azért is könnyen megtehetjük, mert hála a (szintén Palkovicsnak hívott) korábbi oktatási államtitkár által bevezetett egydimenziójú, azaz kizárólag a hallgatólétszámot figyelembe vevő finanszírozási rendszernek (és a mostani államtitkár alig látható tevékenységének), a tudományegyetemek egyre nehezebb helyzetbe kerülnek. A más forrásokból is támogatott orvoskarokat kivéve a tudományegyetemek meghatározó bölcsész- és természettudományi karai egymás után jelzik kezelhetetlen finanszírozási helyzetüket, ami az ELTE-n már idő előtti nyugdíjazásokhoz és elbocsátásokhoz is vezetett.

Idézzük vissza, hogy a 2010-es évek első felében nagy hangsúlyt fektettek az ún. STEM (természettudományi és mérnöki) szakok fejlesztésére és a diákok megnyerésére az ilyen szakok számára. Erről mára úgy elfeledkeztek, hogy az érintett karok a szemünk előtt indulnak hanyatlásnak. Ezenkívül melyik egyetemre fognak hatalmas összegeket költeni? A Corvinus Egyetem átalakítását levezénylő testület címzetes (!) egyetemi tanár elnöke, Csák János szerint „a kormány elhatározta, hogy egy angolszász típusú alapítványi fenntartóba tesz annyi pénzt, hogy az egyetem képes legyen 5-10 évre előre gondolkodni”.

És hogy miért pont a Corvinus? Én azt tartom valószínűnek, hogy mivel az eddigi kedvenc pénzfaló Nemzeti Közszolgálati Egyetem a NER-kedvezményezettnek gyermekeinek túl alacsony presztízsű diplomát adott volna, a Corvinusból alakítanak ki egy olyan hazai elitegyetemet, amelynek a diplomája megnyitja a kapukat a jól fizető itthoni és külföldi, például menedzseri és diplomáciai állások felé. Az pedig mellékes kérdés, hogy a mai napig még az egyetem oktatói sem kaptak felvilágosítást, mi készül a kampuszukon, bár például az egyetemre telepítendő kutatóintézetek közé könnyen bekerülhet az MTA hasonló profilú intézménye, de akkor nyilván a beolvasztás sorsára jut.

Ha már az egyetemeknél tartunk, Szegeden kisebb skandalum tört ki, mert Zakar Péter korábbi fideszes képviselő, a Szegedi Tudományegyetem nemzetközi és közkapcsolati rektorhelyettese, aki a helyi Gál Ferenc Főiskola Teológiai Karának tanszékvezető professzora is (de az egyetemen csupán főiskolai tanárként van besorolva), ottani főiskolai kollégájával, a mellesleg EMMI közigazgatási államtitkár Latorcai Csabával beszélgetve olyasmiket mondott, hogy „a magyarok annyit adtak a világnak, amennyit egy ország sem volt képes eddig”. És ezzel folytatta: „Szomorúan tapasztaljuk, hogy az önkormányzat évtizedek óta semmibe vesz minket. Még a városi naptárban sem kaptunk helyet. Mindenképp új városvezetésre van szükségünk! (...) Minden ellenzéki párt a főépületünk elé szervezi a tüntetéseket, pedig ehhez nem járulunk hozzá, a város jegyzője mégis hagyja. Azt látom, hogy a veszét érzi az ellenzék, csak a botránycsökkentés az eszközük, elkésztő viszont, hogy a fiatalok közül többen ezt látják helyes útnak, ezért is törekszünk a nemzetiségre.” A kortesbeszéd ellen az egyetem 185 tekintélyes oktatója tiltakozott, mert az az intézmény szabályzatának a politikamentességet előíró elvébe ütközött. Bár Zakar szerint meghamisították a szavait, az eseményről tudósító (és elfogultsággal nem vádolható, mert már a kormányközeli médiacsomagba tartozó) *Délmagyarország* közleményben állt ki a tudósítás valóságátartalma mellett. A hétfői szenátusi ülés pedig megerősítette, hogy az egyetemnek és vezetőinek politikailag továbbra is teljesen semlegesnek kell maradniuk.

Debrecen nem az anyagi gondjai, hanem az MNB-elnök Matolcsy György díszdoktori címe miatt került be a hírekbe. Mocsai Lajos és (a nem díszdoktor, csak díszpolgár) Putyin után újabb lapot húztak, ráadásul nem lehet tudni, betartották-e saját szabályzatukat. Tudvalévő, hogy egy egyetem vagy „politikai” vagy tudományos díszdoktorságot adományozhat. Az előbbi állam- és kormányfők, azaz általában nem tudományos érdemeikről ismert személyiségek kapják, de Debrecenben erre találták ki a „díszpolgárságot”, amihez nem is kell a doktori tanács hozzájárulása. A szabályzatuk azonban kiköti, hogy a díszdoktori címet „nemzetközi elismertségű tudományos munkássággal és az egyetem érdekében kifejtett tevékenységgel lehet kiérdemelni”. Matolcsy esetében a Gazdaságtudományi Kar tudományos érdemekre kellett hivatkozzon – egy olyan személy érdekében, akinek még PhD-fokozata sincsen, bár számos könyvet írt és gyakorlati gazdasági tevékenysége tagadhatatlan tény. Ráadásul az intézmény (egyébként csupán véleménynyilvánításra jogosult) Doktori és Habilitációs Tanácsa is megszavazta, a döntés pedig a Szenátusé, és ki kételkedhetett az eredményben? Ha most Mocsai példájára emlékezünk, akkor várhatjuk-e, hogy Matolcsy lesz a Corvinus következő rektora?

*

De vissza az MTA szenvedéstörténetéhez! Habár a *HVG* tudósítása szerint az intézetek, illetve igazgatóik között vannak, akik hajlanak a Palkoviccsal való kiegyezésre, az eddigi hírek és közlemények szerint példás egyetértéssel és szolidaritással utasították el a fentiekben vázlatosan bemutatott, teljesíthetetlen feltételeket. Tény, hogy ha kitöltik és beadják a pályázati íveket, akkor lényegében egyszemélyi és saját szempontjukból irracionális döntéseknek teszik ki magukat, hiszen a minősítési küszöbfeltételek ma ismeretlenek, tehát saját halálos ítéletüket írják alá. De még ha mindegyik intézet a maga egészében teljes finanszírozást kapna is, a helyzet akkor is tarthatatlan lesz a kettős irányítás és az abból előálló legalitásdeficit miatt. Ennyiben tehát a hazai kínálat nem követi a putyini példát, amely szerint az akadémiai kutatóhálózat teljes egészében egy minisztérium alá került – igaz, ott sose rendelkeztek az ittenihez mérhető önállósággal.

Akárhogy alakuljanak is a mostani állapotok, meg vagyok győződve, hogy a kutatás autonómiája előbb-utóbb helyre fog állni. A legrosszabb esetben „in the long run”, vagyis hosszú távon, ahogy John Maynard Keynes mondta hajdan. Igaz, hozzátette: „In the long run, we are all dead.” Vagyis: hosszú távon mind halottak vagyunk.